

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2025-2.35>

Ткаченко В. В.,
доктор історичних наук, професор,
заступник директора
Науково-дослідного інституту передових оборонних технологій
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
директор центру інноваційних оборонних технологій
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0003-2114-7194

Хоменко І. А.,
доктор наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри аудіовізуальних медіа
Навчально-наукового інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-8591-4431

Фоменко В. І.,
кінодраматург, журналіст
ORCID: 0000-0003-3427-861X

БОРОЖА ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАГРОЗИ УКРАЇНСЬКІЙ ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДЕРЖАВНОСТІ

ENEMY INFORMATION AGGRESSION AS A SOURCE OF THREAT TO UKRAINIAN DEMOCRATIC STATEHOOD

Статтю присвячено проблемі протидії інформаційним засобам ведення гібридної війни. Досліджено соціально-історичні передумови створення новітніх бойових інформаційних технологій. Обґрунтовано думку, що розвиток нейромереж у напрямку генерації деструктивного контенту не сприяє соціальному прогресу. Навпаки, він повертає людство в минуле, коли звукозапису і кінозйомки як засобів створення доказової бази не існувало, а малюнок не сприймався як доказ, оскільки точність будь-якого зображення залежала від добросовісності митця. Стаття ґрунтується на презумпції зв'язку української державності та світової демократії, що протистоїть автократичним, тоталітарним, імперським тенденціям. Ця думка виводиться з характеру антагонізму, який лежить в основі російсько-української війни. Україні як частині демократичної системи протистоїть ворог, який прагне прибрати демократію зі світового порядку денного. У статті розглянуто маніпулятивні прийоми, що застосовуються проти України в межах так званої «доктрини Герасимова». Доведено, що спеціальні методи інформаційного впливу ще до вторгнення в Україну розглядалися російською військовою наукою як бойова зброя. Доведено також, що російські військові повністю усвідомлювали летальні наслідки здійснення інформаційно-психологічних операцій проти громадян атакованої країни. Розкрито суть концепції рефлексивного управління, на якій ґрунтуються ворожі інформаційні технології. Проаналізовано проблему співвіднесеності традиційних маніпулятивних прийомів і сучасних високотехнологічних методів інформаційної війни. Визначено конкретні ризики і виклики, пов'язані з застосуванням проти України комунікаційних механізмів рефлексивного контролю. Описано засоби, за допомогою яких можна використати вразливості демократичної державності для її самознищення.

Ключові слова: Демократія, інформаційна агресія, гібридна війна, загрози державності, рефлексивний контроль, рефлексивне управління.

The article is devoted to the problem of countering information means of conducting hybrid warfare. The socio-historical prerequisites for the creation of the latest combat information technologies are investigated. The idea is substantiated that the development of neural networks in the direction of generating destructive content does not contribute to social progress. On the contrary, it returns humanity to the past, when sound recording and film shooting as means of creating an evidentiary base did not exist, and drawing was not perceived as evidence, since the accuracy of any image depended on the artist's good faith. The article is based on the presumption of the connection between Ukrainian statehood and world democracy, which opposes autocratic, totalitarian, imperial tendencies. This idea is derived from the nature of the antagonism that underlies the Russian-Ukrainian war. Ukraine, as part of a democratic system, is opposed by an enemy who seeks to

remove democracy from the world agenda. The article examines manipulative techniques used against Ukraine within the framework of the so-called “Gerasimov doctrine”. It is proven that special methods of information influence were considered by Russian military science as a combat weapon even before the invasion of Ukraine. It is also proven that the Russian military was fully aware of the lethal consequences of conducting information and psychological operations against citizens of the attacked country. The essence of the concept of reflexive control, on which hostile information technologies are based, is revealed. The problem of the correlation of traditional manipulative techniques and modern high-tech methods of information warfare is analyzed. Specific risks and challenges associated with the use of reflexive control communication mechanisms against Ukraine are identified. The means by which the vulnerabilities of democratic statehood can be used for its self-destruction are described.

Key words: *Democracy, information aggression, hybrid war, threats to statehood, reflexive control, reflexive management.*

*«Усім можна пожертвувати заради держави, але тільки не тим, заради чого сама держава є тільки засобом»
Ф. Шіллер «Законодавство Лікурга і Солона [1]»*

Актуальність статті впливає із специфіки інформаційних, комунікативних і когнітивних складників війни, нав'язаної українській державі країною-агресором. Системними складниками бойових дій, розпочатих проти України (а в широкому розумінні – проти світових демократій) є деструктивні впливи, які реалізуються за складними маніпулятивними схемами в процесі інформаційно-психологічних операцій. Нема сумніву, що інформаційно-когнітивна складова частина сучасної війни – небезпечна, що вона розпочалася до початку гарячої фази збройного конфлікту і не скінчиться з останнім пострілом на полі бою. **Мета статті** – визначити вразливості української демократії в контексті інформаційної війни. Завдання – виявити і описати сучасні методи деструктивного інформаційно-психологічного впливу, проаналізувати їх у діахронічному та синхронічному аспектах, тобто, з погляду національної історії та сучасних соціальних практик, запропонувати можливі інструменти протидії і окреслити напрямки подальших досліджень визначеної теми. **Об'єкт дослідження** – демократична державність в кризових умовах, предмет – використання ворогом вразливостей демократії для її самознищення. Аналіз літератури за темою статті дає підстави стверджувати, що проблема інформаційно-психологічних інвазій в контексті загрози державності вивчена недостатньо. Існує велика кількість джерел, присвячених методам і технологіям інформаційної боротьби, але, перефразовуючи слова Гете, приписані демонічному лукавству і майстру маніпуляцій Мефістфелю [2, с. 80], «завжди сіра теорія», до якої, здавалося б, складно додати щось нове, постійно відстає від викликів життя. Природа цього парадоксу полягає, не в останню чергу, в асинхронності розвитку технологій, моралі і права. Так само, як прогрес у галузі точних і природничих наук значно випереджає гуманітарне вдосконалення людства – і розвиток науково-технічного забезпечення бойових дій випереджає еволюцію методів війни інформаційної. Підступні і віроломні засоби спеціальної інформаційної діяльності описані ще

у творах Солона, Плутарха, Платона, Прокопія Кесарійського, Сунь-Цзи, Ігнатія Лойоли, Нікколо Мак'явеллі, Фрідріха Великого. Сучасність не додала до античних прийомів софістики та еристики, візантійської підступності, ієзуїтського мистецтва індоктринації або до східних стратагем нічого принципово нового. Не складно знайти кореляцію між інструментами впливу, описаними у класичних творах, і прикладними дослідженнями з теорії і практики політтехнологій Г. Д. Лассуелла, Х. Кентріла, П. Лазарсфельда, Е. Люттвака, Дж. Овертона, Дж. Роддена, В. Лефевра, Г. Почепцова, В. Різуна. Високотехнологічні дипфейки і потужності нейромереж у цьому розумінні не наблизили майбутнє, а навпаки, ніби повернули людство в минуле, у ті часи, коли світлина, кінозйомки та аудіозаписи не існували як достовірні верифіковані засоби фіксації реальності, а малюнки були лише ілюстраціями, точність яких залежала від правдивості і добросовісності митця. Але, разом із тим, практика доводить, що, здавалося б, добре відомі і старі як світ маніпулятивні схеми, інтегровані в сучасний медіапростір і замасковані виразними другорядними деталями, справляють на суспільство не менш руйнівний вплив, ніж тисячі років тому. Спробуємо розібратися у цій проблемі і запропонувати її наукове тлумачення. Стаття ґрунтується на авторських тезах, що пройшли апробацію під час Міжнародної науково-практичної конференції «Відновлення незалежної державності України: історико-правовий вимір» 16 липня 2025 р. [3], але поданий нижче текст збагачений новими даними та теоретичними інтерпретаціями фактів.

Традиції українського державотворення не можна відокремлювати від загальнодемократичного дискурсу. Це формулювання впливає з характеру антагонізму, який лежить в основі російсько-української війни. Сьогодні наша держава воює за право не просто вижити, а жити у суспільстві відкритого типу, де помилка народу у виборі влади може бути і буде виправлена конституційним шляхом на наступних виборах. Протистоїть нам ворог, який не може припустити

ротації влади за жодних обставин. Його економіка, збройні сили, спеціальні служби, наука, ідеологія, комунікаційна система скеровані виключно на досягнення цієї мети: прибрати демократію зі світового порядку денного. Квазіімперська фікція потрібна кремлівській верхівці для обґрунтування експансії не тільки у геополітичному, але і в хронологічному вимірі, як спроба завоювати не територію, а час, викривити минуле і підкорити майбутнє. Це дає підстави звзити тему статті до аналізу викликів, які загрожують демократичним принципам українського державотворення. Найважливішою у цьому розумінні вбачається наступна теза. Українська конституційна демократія на всіх стадіях свого становлення стикається з тими саме загрозами, що і демократії всього світу, починаючи з афінської держави часів Солона і Перікла. Історичний процес – не квантований, тому відділити саме українську проблематику такого роду від загальнолюдської складно. Сьогодні, у добу маніпулятивних технологій, які спираються на потужності електронних медіа та штучного інтелекту, не змінилося головне. Для знищення демократії часто використовують її слабкі місця і вразливості. Так само, як свобода слова за певних обставин може перетворитися на інструмент знищення свободи як такої – і демократія під впливом певних маніпулятивних технік може перетворитися на інструмент інституційного суїциду.

Історія України знає не один випадок, коли хоробрість українців, їхня громадянська мужність і прагнення вибороти кращу долю скеровувалася на самознищення народу, державності, нації. Згадаємо хоча б про козаків Івана Скоропадського, що під час Північної війни служили Петру I і сприяли його перемозі у Полтавській битві, внаслідок чого Україну було надовго викреслено з європейського та державницького дискурсів (див. [4–7]).

Художнім маніфестом того, як можна використати модерований вибір і маніпуляцію масами з деструктивною метою, є роман «Чорна рада» П. Куліша, що, на відміну від багатьох зразків історичної белетристики, спирається на серйозні джерела – архівні матеріали і літописи Самовидця та Григорія Грабянки [8; 9].

Але перший відомий приклад використання вразливостей демократії для її самознищення належить античності. Він теж був вкарбований у рядках художнього твору – адже великий Солон був не тільки державотворцем і воїном, але і поетом.

«Не звинувачуйте марно Богів: не вони завдали вам // Горя; картайте себе, власну нікчемність кленіть. Ви ж над собою тиранів наставили й бережете їх, // От і ганебне ярмо нині над вами тяжить [10, с.36]».

Щоб захопити Акрополь і розігнати афінський ареопаг, узурпувати владу і знищити державотворчі принципи Солона, тирану Пісістрату вистачило усього тільки кількох десятків

охоронців, озброєних палицями. І справа не в тому, що ця купка бійців були нездоланною силою. А в тому, що їх підтримало населення Афін. Пісістрат підкорив людей вмінням імітувати чесноти, яких у нього не було, інсценував замах на себе, щоб здобути людську прихильність. За словами Солона, що наводить Плутарх, тиран виявився кмітливішим за тих, хто не розумів, до чого все йде, і хоробрішим за тих, хто розумів – але боявся протидіяти тиранії [11].

Соціопсихічні механізми перетворення сукупності свідомих громадян на охоплені колективною емоцією, легко керований натовп були описані наприкінці XIX ст. Г. Ле Боном, піддані критичному осмисленню його оппонентом Г. Тардом, а потім досліджувалися найвидатнішими психологами і соціологами – З. Фрейдом, К. Юнгом, С. Мілгремом, Г. Д. Лассвеллом, Х. Кентрілом, П. Лазарсфельдом (Хедлі Кентрілом і Полом Лазарсфельдом, серед іншого – у контексті проблеми масової афективної реакції на інсценований або імітований дезінформаційний та деструктивний контент. Саме до такого контенту належить телевізійний фейк про «розп'ятого хлопчика». Згадане вище поширення хибних відомостей про напад на себе Пісістратом теж можна класифікувати таким чином). Але ще у VI ст. до н.е. Солон Афінський влучно і точно описав ефект трансформації індивідуума на несвідомий елемент маси:

«Кожен із вас, коли сам по собі, – то мов лис хитромудрий, // Разом усі ви – ніщо, тупоголова юрба. // Мов заворожені, ловите мову облудного жуба, // Діла ж, яке він почав, не помічає ніхто [10, с.36]».

Не будемо обтяжувати текст численними прикладами з української історії, які змушують пригадати цю античну поразку демократичної державності.

Перерахуємо краще деякі прийоми і методи, що застосовуються в умовах інформаційної війни проти української державності сьогодні і будуть застосовуватися завтра. Перелік цих загроз – не повний, тема потребує подальших досліджень. Важливо також усвідомити, що інформаційні методи боротьби, які застосовуються проти України, по суті є небезпечною зброєю «гібридної війни». Але розпізнати їх на тих стадіях, коли їм порівняно легко протидіяти, складно навіть фахівцям, що знають відповідні механізми комунікаційного впливу.

Наукова коректність вимагає ретельно обґрунтувати останнє твердження. Як зазначалося вище, здавалося б, у маніпулятивних політехнологіях нема нічого принципово нового. Підступність як інструмент політики докладно описана Мак'явеллі [12] (і підданна нищівній критиці Фридрихом Великим [13]). Стратегією Сунь Цзи [14] вивчаються у профільних навчальних закладах спецслужб. Інформація про найпідступніші сторінки «таємної війни» минулого є у відкритому доступі – і доба нейромерж, ШІ

та дипфейків додала до них небагато нового, хоча і підсилили комунікаційні можливості та технологічні складники маніпулятивних впливів. Чи можна не помітити знайому операційну послідовність у політичних деструктивних маніпуляціях тому, хто досліджував подібні схеми як науковець чи вивчав як студент? На жаль, так.

По-перше, складники багатоходової маніпулятивної схеми функціонально нагадують бінарну хімічну зброю, окремі компоненти якої не токсичні і виявляють свою летальну природу, лише змішавшись у точці враження. Тому, не маючи інсайдерської інформації про кінцеву мету деструктивного плану, майже неможливо здогадатися про призначення його окремих частин, навіть контролюючи їх методом «включеного спостереження». Наприклад, знаючи, що певні, абсолютно не схожі політсили фінансуються ворогом – нескладно прорахувати можливі варіанти їхнього використання з метою дестабілізації країни. Але, якщо не знати про участь іноземних спецслужб у створенні цих політичних структур або рухів (а учать ця може бути реалізована підступно, «під чужим прапором» чи шляхом перехоплення управління) – із самого факту існування, наприклад, радикально лівої і радикально правої опозиції з діаметрально протилежними гаслами, декларованими принципами, іміджевими ознаками і образом дій ніяк не виводиться мета, з якою їх застосують у «час «Ч». Більше того: навряд чи вона буде відомою і переважній більшості втягнених в спецоперацію. А отже – не буде відома і соціологам, що здійснюють польове дослідження або, наприклад, агентам правоохоронних органів, інфільтрованим у підозріле середовище.

По-друге, як зазначалося, знання певної схеми зовсім не гарантує розпізнавання реальної деструктивної акції, що ґрунтується на цій схемі. Викладаючи курси, пов'язані з медіабезпекою, автори статті багато років випробовували на різних аудиторіях нескладну пастку, різновид експерименту Піаже. Спочатку пояснювали теоретичні основи маніпулювання індивідуумами та групами. Переконавалися за допомогою методів поточного контролю, що теорія добре засвоєна. А потім застосовували до тої ж саме аудиторії одну з описаних маніпулятивних схем, замаскованих яскравими, емоційно виразними деталями. Підкреслимо: серед слухачів були досвідчені медійники, фахівці з журналістських розслідувань. За п'ять років лише одна студентка здогадалася, що відбувається, і те – висловила свій сумнів невпевнено, з вибаченнями і готовністю взяти слова назад, якщо її переконують, що вона помилилася [15].

Отже, спробуємо окреслити характер загроз українській демократичній державності, специфікою яких є використання вразливостей, притаманних «відкритим суспільствам» у розумінні А. Бергсона – К. Поппера.

Найпоширеніші прийоми інформаційної війни, які використовує держава-агресор проти України,

ґрунтуються на механізмах рефлексивного контролю. У бойовій версії принцип рефлексивного контролю або рефлексивного управління полягає у тому, щоб вбудуватися у плани і наміри противника і використати дії об'єкта атаки для його ж самознищення (див.: [16–18]). Саме це зробив Пісістрат, спонукавши демос Афін підтримати знищення демократії. Так само агресор може використати, наприклад, корупцію країни, що є об'єктом атаки, з метою її ослаблення і одночасно, в межах тої ж рефлексивної схеми – боротьбу з корупцією як інструмент дискредитації державності та іммобілізації патріотичних сил.

Варто зазначити, що наведена вище думка була озвучена 16 липня 2025 року під час науково-практичної конференції «Відновлення незалежної державності України: історико-правовий вимір», тобто, до прийняття закону № 12414 і низки наступних подій, про які можна прочитати у джерелах [19; 20]. Інакше кажучи, вона є не ситуативною реакцією на політичну кон'юнктуру, а визначенням повторюваного прийому інформаційної боротьби, що застосовується в межах бойової версії методики рефлексивного контролю. Як вже було сказано, невід'ємними складниками таких операцій часто є дії «під чужим прапором» і втягування у схему суб'єктивно чесних людей, переконаних, що працюють на користь країни. (Організувати, наприклад, «злив» даних про корупційну схему журналісту таким чином, щоб він повірив, ніби інформація здобута і перевірена їм самостійно, завдяки вмінню працювати з конфіденційними джерелами – не складно). У такому випадку ймовірна негативна реакція на дії журналіста і медіазасобу враховується планувальниками як складник операції, корисний тим, що дасть змогу звинуватити Україну у придушенні свободи слова і переслідуванні за критику. Зрозуміло, що достовірність оприлюдненої журналістом критичної інформації не має значення. Вона може бути і найчастіше буває правдивою. За інших обставин її поширення було б суспільно корисним актом. Демократії не існує без системи соціального зворотного зв'язку, який в сучасних суспільствах забезпечують засоби масової комунікації. Але метою маніпулятивних схем рефлексивного управління є не очищення атакваної держави, а зовсім інші наслідки. (Зазначимо, що про пастку, пов'язану з невдало реалізованим прагненням вдосконалити світ, внаслідок чого світ стане ще гіршим, писав ще Арістотель в «Політиці»[21]).

Об'єктом рефлексивного впливу може бути будь-яка гілка влади, державна інституція, галузь або постать. У межах так званої «доктрини Герасимова» (концепції «війни нового покоління») інформаційний рефлексивний вплив тлумачиться як невід'ємний складник бойових дій під час гарячої фази збройного конфлікту і пріоритетний – у періоди його затухання. Процитуємо першоджерело – погляди на сучасні бойові дії, озвучені В. Герасимовим у лютому 2013 року:

«За масштабами жертв і руйнувань, катастрофічними соціальними, економічними і політичними наслідками такі конфлікти нового типу можна порівняти з наслідками справжньої війни. І самі «правила війни» суттєво змінилися. Зросла роль невійськових способів у досягненні політичних та стратегічних цілей, які у багатьох випадках за своєю ефективністю значно перевершили силу зброї. Акцент використовуваних методів протистояння зміщується у бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, що реалізуються із залученням протестного потенціалу населення. Все це доповнюється військовими заходами прихованого характеру, у тому числі реалізацією заходів інформаційного протиборства та діями сил спеціальних операцій... Значне поширення набули асиметричні дії, що дозволяють нівелювати перевагу противника у збройній боротьбі. До них відносяться використання сил спеціальних операцій та внутрішньої опозиції для створення фронту, що постійно діє на всій території держави – супротивника, а також інформаційний вплив, форми та способи якого постійно вдосконалюються... Інформаційне протиборство відкриває широкі асиметричні можливості із зниження бойового потенціалу супротивника [22]».

Залишимо за межами обговорення думки з приводу того, витвором військової науки чи напрацюванням спецслужб є озвучена В. Герасимовим концепція, а також коли насправді вона почала застосовуватися. Суттєво інше. Як зазначалося, латентні стадії багатоголової бойової рефлексивної схеми виявити вкрай складно. А невчасне і запізнале розпізнавання її виправити ситуацію вже не може. У 2015 році статтю Герасимова на сайті цитованого видання прокоментував читач з ніком «Донецьк»:

«Прочитав статтю і подивився через її (статті) призму на сьогоднішню Україну!!!! Планова акція, не інакше!!!» [22].

Але на той час одиничні прозріння мешканців ОРДЛО, які помітили під пропагандистським камуфляжем риси спецоперації, не могли вплинути на її реалізацію.

Спробуємо структурувати ті групи ризиків і викликів, зіткнення з якими в українських реаліях є найбільш ймовірним.

1. Підміна понять «вибір» і «процедура вибору». Процедура голосування і підрахунку голосів може бути повністю дотримана і перевірена міжнародними спостерігачами. Але, якщо змагання ведеться між іміджево відмінними політсилами, які насправді прямо чи опосередковано контролюються спільним центром управління, це не вплине на результат. Громадяне або змушені будуть проігнорувати можливість віддати свої голоси, або стануть заручниками маніпулятивної технології «вибір без вибору».

2. Застосування політичних симулякрів, привабливих для виборця. Одним

з найнебезпечніших сучасних варіантів використання цієї технології видається спроба реваншу проросійських сил, перефарбованих у так звану «партію військових» – спільноту фейкових ветеранів, підсилену корумпованими тилловими службовцями силових структур, що будуть сприйматися пересічними громадянами як фронтовики.

3. Дезінформація і провокації (у російських дослідженнях з інформаційної війни описані як стандартна бойова технологія). Варто наголосити: йдеться не просто про звичний брудний піар, а про засоби ведення летальної руйнівної війни інформаційною або гібридною (інформаційною і звичайною) зброєю.

4. Поглинання сигналу шумом. За фундатором кібернетики Н. Вінером, стан динамічної гомеостатичної системи, до яких належить і демократичне суспільство, залежить від співвідношення параметрів «сигнал» (корисна інформація, необхідна для прийняття ефективних рішень) і «шум» (кажучи словами Вінера – інформаційний мул [23]). У демократичних Афінах – маленькому портовому місті, де люди добре знали один одного – ця проблема не була такою гострою, як у державах з мільйонним населенням. Велика держава, медіа якої захарашені інформаційним мулом, часто згенерованим з використанням «корисних ідіотів» або під «чужим прапором» як складник ворожих інформаційних операцій – розбалансовується і втрачає здатність до розумних рішень. Критично небезпечною подібна загроза стає тоді, коли наслідком її є розрив зворотного зв'язку між владою і реальністю (влада починає вірити зручним фікціям, згенерованим підконтрольним медіа на її замовлення). Загальновідомий фінал правління португальського диктатора Антоніу ді Салазара, який підлаштував конституцію під себе, ліквідував багатопартійність, придумав політичні свободи, перетворив парламент на «... декоративний додаток до своєї влади» [24], сповідував обскурантизм у справі масової освіти і повністю покладався на створену ним таємну поліцію ПІДЕ, інформатори якої були інфільтровані в усі державні структури та суспільні інституції, від армії до корпораций і муніципалітетів. У 1968 році він був фактично відсторонений від влади, але перебував в ілюзії, ніби все контролює. І керівництво ПІДЕ, сформованої за принципом особистої відданості Салазару, також брало участь в імітуванні цієї «паралельної реальності», що не мала нічого спільного з політичною дійсністю [25; 26]. Фундатор кібернетики Норберт Вінер порівнює такий стан речей з автівкою, що втратила управління внаслідок розриву зворотного зв'язку між дорожною ситуацією і механізмами керування машиною [23].

5. Інтегрування ворожих спецоперацій у масові протести або організація масових заворушень агентурними методами. Привід для протестів може бути цілком виправданим, більшість учасників – щиро вірити у справедливість його

мети. Прикметними рисами таких спецоперацій є те, що мета заворушень часто формулюється розпливчасто і неконкретно, громадські рухи, що беруть у них участь, випірвають ніби нізвідки. У випадках, якщо реальна мета спецоперації не збігається з декларованими гаслами протесту – з його публічними лідерами неможливо дійти згоди, навіть погодившись на фундаментальні компроміси. Насправді вони нічого не вирішують, центр управління процесом виведений за межі подій і тому, до речі, принципово не може бути придушений словесними методами. Враховуючи те, що «протестні схеми» використовуються з метою досягнення прийнятних для себе політичних результатів не тільки країною-агресором, особливо небезпечним видається поєднання описаної вище політтехнології з іншою, відомою як «win-win». Специфічне розвідувальне значення цього терміну, відмінне від бізнесового, розкрив свого часу О. Навальний [27]. Стосовно предмету статті «win-win» означає участь в подіях різних сторін, одна з яких дезінформувала іншу. Тоді «майданну схему» може активувати одна країна, наприклад, з метою тиску на корумпований режим, а використати її результати – інша (як мотив для вторгнення під приводом захисту національних меншин, припинення кровопролиття тощо). Згадаємо Шекспіра: морально виправдана боротьба Гамлета за справедливість, розпочата напередодні ворожого вторгнення, згубила не тільки його, але і Данію, що залишилася некерованою у мить, коли потрібна була максимальна концентрація сил для опору. Ознаки, що дозволяють пересічному громадянину відрізнити реальний суспільний протест від спецоперації, частково перераховані у джерелах [15; 28]).

6. Використання дезінтеґративної пропаганди під виглядом інтеґративної (згуртовування частини населення за якоюсь фундаментальною ознакою – національною, мовною, гендерною, службовою, корпоративною – і нацьковування на іншу частину населення). Численні гендерні та сексистські скандали останніх часів та конфлікти між поліцією та військовими, що набувають суспільного розголосу, мають впізнані ознаки застосування рефлексивної схеми. Практичним підтвердженням цього є видання країною-агресором спеціальних інструкцій для «сил антибандерівського опору в українських правоохоронних органах». Теоретичним – те, що згідно з теорією державного перевороту Е. Люттвака, непомітне для влади перехоплення управління такими парамілітарними структурами, як поліція, є неодмінною умовою успіху у справі повалення тої самої влади [29].

7. Ефект «отруйної чарівної палички» – нав'язування небезпечних і шкідливих політтехнологічних рішень, які подаються якійсь конкретній політсилі як інструмент, що забезпечить їй конкурентну перевагу і сприятиме перемозі на виборах. Цей прийом справив негативний вплив на

українську державність у роки активної присутності в Україні російських політтехнологів. Не менш руйнівний вплив він може мати і щодо демократичних систем інших країн (див. [15; 30; 31]).

Закінчити статтю доречно ще одним посиланням на Норберта Вінера.

3 Вінерової концепції соціального гомеостазу [21], яка найкращим чином описує врівноважену самокеровану суспільну динамічну систему – тобто, розвинену демократію – впливає специфічна модель соціальних комунікацій, яка відповідає саме принципам самоорганізації відкритих суспільств. Оскільки без ефективного, вчасного і достовірного інформування народу свідомий вибір неможливий, наявність чи відсутність такої моделі масової інформації може бути своєрідним тестом на демократію. Адже авторитарні, тоталітарні, теократичні режими не потребують і не використовують її, навіть якщо маскують свою суть квазідемократичними фікціями. Докладно вона описана у джерелі [32]. Суть її полягає у наявності в суспільній комунікаційній системі трьох функцій, які визначають параметри Вінерової дуальності «сигнал – шум»:

- Створення сигналу – тобто, пошук, коректний виклад і оперативне поширення достовірних новин.

- Оптимізація сигналу – дослідження і оприлюднення суспільно важливих фактів, що перебувають у зоні неочевидності. Тобто, здійснення добросовісних журналістських розслідувань (які, нагадаємо, відрізняється від ворожої деструктивної пропаганди «під чужим прапором») і засобами, і метою, поширення результатів), поширення верифікованої аналітики та розвиток соціальної науки

- Оптимізація тезаурусу. Тезаурус тут тлумачиться не у лінгвістичному чи комп'ютерному, а в соціальному розумінні. Йдеться про розвиток і вдосконалення аудиторії до рівня, який дозволить їй орієнтуватися у складних питаннях і робити свідомий обґрунтований вибір. Цю функцію неможливо реалізувати без високоякісного кіномистецтва, оригінальної аудіодраматургії, виробництва науково-популярного і художньо-документального контенту, придатного для поширення складних смислів у зрозумілій цікавій формі. Без третього складника два перші будуть повністю або частково дисфункціональними. Як для неписьменних людей майже немає сенсу видавати розумні книги (хоча, можливо, це і сприятиме певною мірою відродженню античної традиції читати вголос) – так і суб'єктивно чесно, але нерозвиненому громадянину не надто просто буде пояснити суть застосованої проти нього маніпулятивної політтехнології, розробленої російськими спецслужбами з використанням математичного апарату Лефевра і методологічних напрацювань Шедровицького в межах доктрини війни нового покоління Герасимова.

У нехтуванні цими принципами полягає одна з найпідступніших пасток на шляху розвитку української демократичної державності. Наша медіасистема мало у чому корелює з наведеними принципами. Припустимо, її природній еволюції у демократичному дискурсі завадив девіантний вплив іноземних спецслужб, а потім війна. Але і після війни українському суспільству не раз доведеться долати те, що Карл Поппер називав полоном Платонових чар [33], відмовлятися від оманливо привабливих в своїй простоті державницьких підходів Лікурга (ідеологія «української Спарти» - мутації демократії в олігархію), позбавлятися осміяних Фрідріхом Великим ілюзій Мак'явеллі [13] – тобто, відкидати спокусу обмежити інтелектуальний і духовний розвиток народу, скерувати прагнення людей на соціальні фікції, перетворити за допомогою маніпулятивних медіа і спецслужб самоорганізоване громадянське суспільство на керований спеціальними методами і передбачуваний людський конгломерат, полігон для випробовування методик соціального інжинірингу. Критичними проявами цієї загрози демократичній державності буде спокуса здійснити конверсію ІПСО у політичний PR. Застосувати в процесі виборів бойові інформаційні технології «гібридної війни», як запозичені у країни-агресора, так і напрацьовані в процесі протидії ворожим деструктивним впливам. А ще – поширення небезпечної гіпотези, що нерозвиненими людьми простіше керувати і їхні дії легше прогнозувати. Латентне і непомітне лобювання того самого обскурантизму, що спонукав Салазара примітивізувати і примітивізувати масову освіту (попри те, що 40% неписьменних португальців у повоєнній Європі сприймалися як нонсенс [24]). Інспірована з політтехнологічних міркувань інтелектуальна інволюція соціуму на

ті некоректного застосування потужностей ШІ, скерованих на рутинізацію творчої праці і витіснення людини з багатьох сфер розумової діяльності, може мати не менш катастрофічні наслідки, ніж окупація – тому що окупацією у тій чи іншій формі і скінчиться. Як доводить досвід російського втручання у вибори інших країн – якщо примітивізованим натовпом легко маніпулювати, то і перехопити управління таким натовпом для ворожих іноземних сил нескладно. Тому політична ейфорія від вдалого застосування маніпулятивних політехнологій у примітивізованому суспільстві не буде довгою, а кінцевий результат таких спроб – з тих чи інших причин руйнівним.

«Лікург увічнив дитячий стан духу спартанців, щоб увічнити свої закони, але створена ним держава зникла, зникли і її закони [1]».

Висновки.

1. Використання вразливостей демократії з метою розбалансування суспільства і самознищення демократичної системи є цілком реальною загрозою українській державності.

2. Розробити надійний і бездоганно ефективний правовий механізм захисту держави від подібних ризиків і викликів навряд чи можливо. Ефективною може бути тільки системна і постійна діяльність у правовому, соціальному, медійному полі, спрямована на виявлення таких загроз і запобігання їм.

3. Інструменти протидії подібним загрозам у демократичній державі мають відповідати правовим і моральним засадам відкритого суспільства. Нехтування цими принципами і спроба здолати зло ще більшим злом, тобто, методами поліцейської або, використовуючи термін Г. Д. Лассвелла, «гарнізонної» держави – може завдати демократії не меншої шкоди, ніж ворожий деструктивний вплив.

Список використаних джерел:

1. Schiller Frederik. The Legislation of Lycurgus and Solon. URL: <https://www.scribd.com/document/211456374/Friedrich-Schiller-the-Legislation-of-Lycurgus-and-Solon>
2. Гете, Йоганн Вольфганг. Фауст: Трагедія. З нім.пер. Микола Лукаш; післямова Вадима Скуратівського; статті Л. Первомайського, Л. Копелева, Л. Череватенка. Київ: Видавництво Жупанського, 2013. 629 с. (С. 80)
3. Міжнародна науково-практична конференція «Відновлення незалежної державності України: історико-правовий вимір» від 16 липня 2025 р. (до Дня Української Державності та 35-річчя проголошення Декларації про державний суверенітет України) 16 липня 2025 року. URL: <https://idpnan.org/international-scientific-practical-conference-restoration>
4. Оглоблин Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Редактор Любомир Винар, упорядники Ігор Гирич, Алла Атаманенко. 2-е доповнене видання. Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. 464 с.: іл. URL: <http://litopys.org.ua/coss3/ohl.htm>
5. Енглунд Петер. Полтава. Розповідь про загибель однієї армії. Переклад зі шведської О. Сенюк, О. Буценко. Харків: Видавництво «Фоліо». 2018 р. 348 с.
6. Станіславський В.В. ПОЛТАВСЬКА БИТВА 1709 [Електронний ресурс]. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Poltavska_bytva_1709
7. Шендрік Людмила. Козацтво Полтавщини напередодні та в період Північної війни і Полтавської битви URL: <http://histpol.pl.ua/ru/poltava-istoricheskie-ocherki/poltavskaya-bitva-i-ejo-pamyatniki?id=8091>
8. Літопис Самовидця / Видання підготував Я. І. Дзира. Київ : «Наукова думка», 1971. 208 с. URL: <https://web.archive.org/web/20050408230410/http://litopys.org.ua/samovyid/sam.htm>
9. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ : Т-во «Знання» України, 1992. 192 с.

10. Солон Афі́нський. Золоте руно: збірка античної поезії. Упорядкування і передмова Андрія Білецького. Київ, «Веселка», 1985. с. 36–38.
11. Плутарх. Порівняльні життєписи / Пер. з давньогрецьк. Віталія Туренка. Том II. Київ : Стилет і Стилос, 2024. 448 с.
12. Machiavelli, Niccolò (2014). *The Prince*. Translated and Introduced by Tim Parks, PENGUIN CLASSICS an imprint of penguin books. URL: https://apeiron.iulm.it/retrieve/handle/10808/4129/46589/Machiavelli%252C%2520The%2520Prince.pdf&ved=2ahUKEwi6v9Lg8JWIAxV7RvEDHaiODr0QFnoECAsQAg&usq=AOvVaw2SDBP49_nmKkPLnwNRQJji
13. Frederick the Great (2024). ANTI-MACHIAVEL. URL: <https://www.oocities.org/danielmacryan/antimac.html#para0>
14. Сунь-дзи. Мистецтво Війни / Переклад з давньокитайської: Сергій Лесняк. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 108 с.
15. Ткаченко В., Хоменко І., Фоменко В. «Лазівка Геделя» і рефлексивне управління у контексті вразливостей світової демократичної системи. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 13: Інновації в освіті та науці: трансформація підходів і технологій* : колективна монографія / [Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв : Посвіт, 2025. с. 271–286.
16. Лефевр Владимир. Лекції по теорії рефлексивних ігор. Москва : Когито-Центр, 2019. 218 с.
17. Шемаєв Володимир Миколайович. Інформаційне протидіювання з використанням рефлексивного управління: теорія та практика. URL: <https://journals.urau.ua/ispss/article/view/260263/256623>
18. Смолян Георгій Львович. Рефлексивное управление – технология принятия манипулятивных решений. URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/7309>
19. «Зеленський посилює контроль». Як світові ЗМІ реагують на закон 12414. BBC NEWS Україна, 23 липня 2025. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cg4r6x625p2o>
20. Патрікєєва Наталія. Хто збирається на протестах у Києві. Репортаж з площі перед театром Франка. BBC NEWS Україна, 25 липня 2025. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cdr3r2jd48go>
21. Арістотель. Політика. Переклад з давньогрецької і примітки О. Кислюка. Київ : Видавництво «Основи», 2000. 239 с.
22. Герасимов Валерій. Ценность науки в предвидении. Новые вызовы требуют переосмыслить формы и способы ведения боевых действий. Военно-промышленный курьер, 2013, 26 февраля. URL: <https://web.archive.org/web/20211220001911/https://vpk-news.ru/articles/14632>
23. Wiener, Norbert (2015). *Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine*. Uberty. URL: https://uberty.org/wp-content/uploads/2015/07/Norbert_Wiener_Cybernetics.pdf
24. 10 законів тиранії: Антоніу ді Салазар із Португалії. URL: <https://huxley.media/10-zakoniv-tiranii-antoniu-di-salazar-iz-portugalii/>
25. Castanheira José Pedro (texto) e Ventura José (fotos). ARQUIVO Salazar: 40 anos. Salazar acreditava que ainda era chefe do Governo. Expresso. 31 julho 2010 9:55. URL: https://expresso.pt/dossies/dossiest_atualidade/doss_salazar_40_anos/salazar-acreditava-que-ainda-era-chefe-do-governo=f596229
26. “L’incredibile storia di António Salazar, il dittatore che morì due volte” di Marco Ferrari. URL: <https://www.lecture.org/l-incredibile-storia-di-antonio-salazar-il-dittatore-che-mori-due-volte-marco-ferrari>
27. Навальний о провокації в Керченском проливе. Навальний LIVE. 02.12.2018. URL: https://www.youtube.com/watch?v=dQP9_lP7Fc8
28. Хоменко Ілля. Як відрізнити стихійний масовий протест від спеціальної операції? (До проблеми оперативного аналізу прихованих складників кризових подій). *Sciences of Europe*, 2019. N 37. p. 53-65
29. Luttwak, Edward (1969) *Coup d'etat, a practical handbook*. New York: Alfred A. Knof. 210 p. URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://mirror.explodie.org/108765924-Luttwak-1969-Coup-d-Etat.pdf&ved=2ahUKEwj5mNzgs5OIAxXLR_EDHcFQLGcQFnoECAMQAg&usq=AOvVaw0ba9e079CcWur8GxNAXk5z
30. Валерій Залужний: «США руйнують світовий порядок і йдуть назустріч Кремлю». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cwyd5r1e319o>
31. Старий світовий порядок зруйновано. Нова архітектура Європейської безпеки без України неможлива | Українська правда. Виступ Надзвичайного і повноваженого посла України у Великій Британії і Північній Ірландії, Головнокомандувача України (2021–2024) Валерія Залужного на безпековій конференції у Chatham House, 6 березня 2025 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2025/03/6/7501570/>
32. Хоменко Ілля, Фоменко Володимир. Функціональність громадського телевізійного та радіомовлення з позицій концепції соціального гомеостазу Норберта Вінера. *Українське журналістичознавство*, 2013. Вип. 14. с. 87-93.
33. Popper, Karl (1947). *The Open Society and its Enemies. The spell of Plato*. London, George Routledge & son, ltd, 1947 (first published reprinted 1947). URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2018/04/open-society-2.pdf&ved=2ahUKEwi3ytL_2Mj6AhWDlosKHe_g0CmlQFnoECAYQAg&usq=AOvVaw2T-9mwqZxLYu6PuTEM-xcZ (access 10/07/2025)

Дата першого надходження статті до видання: 13.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025